

Діна Фоменко,
науковий співробітник сектора
естампів і репродукцій НБУВ

Прижиттєвий портрет у гравюрі (XVII - перша пол. XIX ст.)

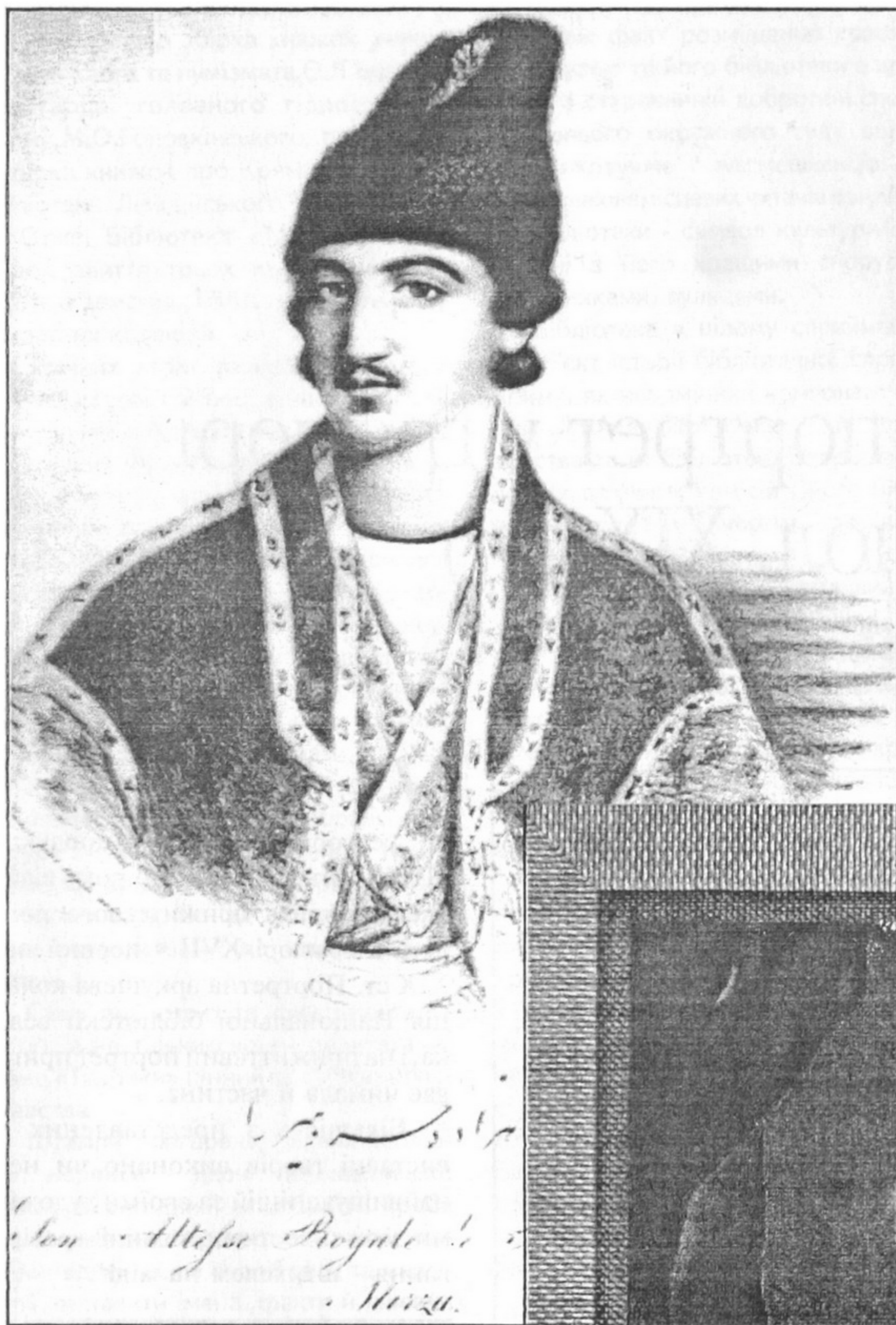

Портрет лірника Д.Погорілого. Не пізніше 1861 р.
Офорт Лева Жемчужникова за рисунком Пантелеймона Куліша.

У секторі естампів та репродукцій НБУВ улітку поточного року відбулася виставка прижиттєвого портрета в гравюрі XVII - першої пол. XIX ст. Портретна аркушева колекція Національної бібліотеки велика, і на прижиттєвий портрет припадає чимала її частина.

Більшість з представлених на виставці творів виконано чи не в найвишуканішій за своїми художніми можливостями техніці гравірування - штихелем на міді*.

* У Європі таке мистецтво існує з XV ст. За честь винайдення цього способу гравірування сперечаються між собою німці та італійці. Найдавнішими гравюрами є твори німецьких майстрів, проте італійці стверджують, що цю техніку відкрив людуству флорентієць, відбиваючи на папір чернь. Вірогідно, що саме з давнього мистецтва карбування виникло гравірування на металах¹. Першими граверами на міді були чудові живописці того часу. Значному розвитку мідьориту сприяв своїм винайденням травлення і неабияким талантом німецький художник Альбрехт Дюрер. Ще більше вдосконалилася ця техніка в другій пол. XVI ст., сягнувши від обрису без тіней до справжнього витвору мистецтва. І, нарешті, на початку XVII ст. зусиллями видатного фламандця Пітера Пауля Рубенса гравюра на міді, піднесшись ще на один щабель, почала свій рух, перетинаючи кордони.

Портрет сина шаха Ірану
Хосрова мірзи. 1829 р.
Гравюра на міді Олександра Юліуса
Клюндера (Alexander Julius Klünder).

Сама манера гравірування штихелем, яка вимагає великого фізичного напруження, бо зустрічає опір металів, визначає специфіку техніки. Вона створює образи, для яких характерним є фізична активність і пластична енергія, образи людини діючої.

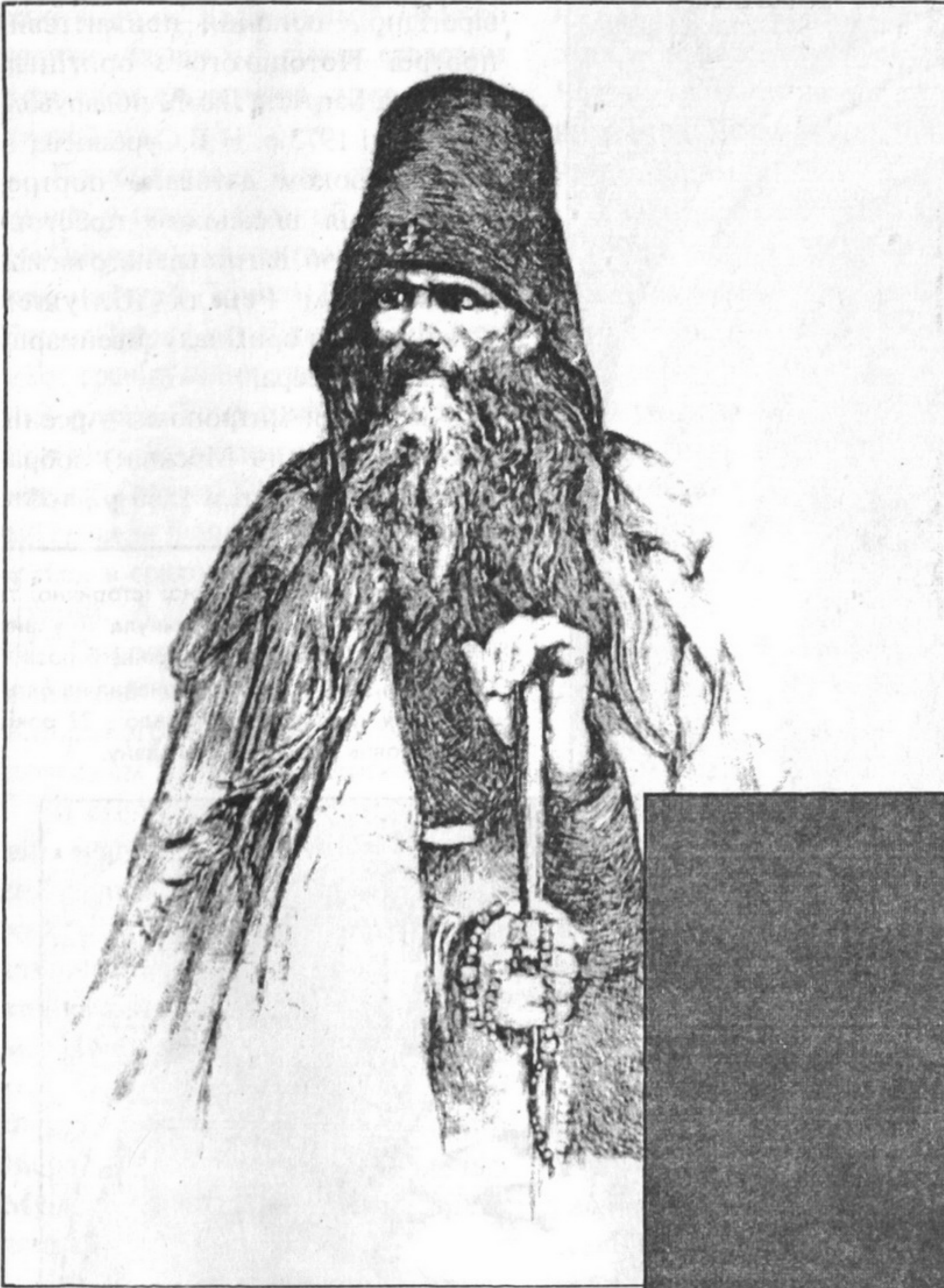
Безперечно, увагу відвідувача приверне портрет гетьмана Богдана Хмельницького, виконаний 1651 р. голландським гравером Вільгельмом Гондіусом. Саме тим, який лишив нам у спадок численні карти

України середини XVII ст. із зображенням придністровських козаків, мешканців Волині².

У другій половині цього століття дереворит витісняється мідьоритом навіть у церковних виданнях. Підтвердженням тому є кілька десятків мідних гравірувальних дощок з колекції сектора естампів та репродукції НБУВ. Вони виконані штихелем українських граверів Івана Стрельбицького, Олександра тарасевича (Тарасевича, в чернецтві - Антоній, бл. 1640-1727) й Леонтія Тарасевича (бл. 1650-1710), Івана Мигури, братів Йосипа й Адама Гогемських, Івана Щирського, Григорія Левицького та ін. Є серед цих дощок і портретні. І.Мигура 1706 р. вигравірував портрет Івана Мазепи в латах, а Г.Левицький 1739 р. - порт-

Портрет видатного скульптора, ректора Академії мистецтв у Петербурзі, уродженця Чернігівщини І.П.Мартоса. 1821 р.
Ріцева гравюра С.Владимирова за оригіналом О.Г.Варнека.

Портрет схимника Києво-Печерської лаври Парфенія (Петра Івановича Краснопел'цева). 1860 р.
Офорт Лева Жемчужникова за власним рисунком початку 1850-х рр.

рет Рафаїла Заборовського у митрополічному вбранні.

Портрет грузинського царя Теймураза II, який усе життя боровся за об'єднання своєї країни, створили 1761 р. кращі учні видатного німецького гравера Г. Шмідта росіяни Юхим Виноградов і Олексій Греков³.

Окрасою кожної колекції завжди були і є рідкісні портрети, шиті академіком Є. П. Чемесовим⁴. Краща з його робіт - датований 1767 роком портрет графа Григорія Орлова, віртуозно виконаний тонкою голкою на тонально глибокому фоні.

Прикладом пунктирної манери виконання є портрет талановитого польського військового діяча Тадеуша Костюшка (кінець XVIII ст.). Цей аркуш - сплав зусиль австрійського живописця Йозефа Грассі, німецького рисувальника Густава Тауберта та англійського гравера Габрієля Фісінгера.

З кінця XVIII ст. понад 20 років посаду керівника гравюрного класу єдиної в Росії Академії мистецтв у Петербурзі посідав видатний німецький гравер на міді Ігнатій Себастьян Клаубер⁵, який, крім таланту художника, мав неабиякий хист викладача. Він підніс гравюрну справу на небувалу висоту. Це йому завдя-

Портрет видатного російського хірурга, попечителя Київського та Одеського навчальних округів М.І. Пирогова. Не пізніше 1861 р.
Гравюра на сталі Альберта Генрі Пейна (Albert Henry Payne).

Портрет польського графа Станіслава Фелікса Потоцького. 1807 р.
Різдева гравюра Ігнатія Себастьяна Клаубера за оригіналом Йоганна Баптиста Лампі старшого (1788) (Klauber Ignace Sebastian, Lampi Johann Baptist).

чуємо появою таких високопрофесійних і талановитих майстрів, як М.І.Уткін, С.Ф.Галактіонов, А.Г.Ухтомський. На виставці в НБУВ представлялися роботи Клаубера 1802 і 1807 років: портрети президента Академії мистецтв і власника відомої свого часу колекції живопису, графіки й нумізматики графа О.С.Строганова та польського графа С.Потоцького, колишнього володаря парку

«Софіївка» в Умані. До речі, цей, вірогідно, останній прижиттєвий портрет Потоцького з оригіналу Йоганна Баптиста Лампі подарувала бібліотеці 1973 р. Н.В.Суровцева*.

1829 роком датовано портрет спадкоємця шахського престолу Хосрова мірзи, виготовленого на міді уродженцем Ревеля Юліушем Клюндером з оригіналу швейцарця Каспара Хаусера.

Київський митрополит Арсеній (Федір Павлович Москвін) зображений на портреті в 1860 р., тобто

* Залишила спогади значної історичної та культурної ваги. Доля кинула її у вир подій 1917-1927 рр. в Україні й поза її межами, в еміграції. Повернення на батьківщину коштувало їй чимало - 27 років поневірянь у таборах Магадану.

Портрет польського військового діяча Тадеуша Костюшка. 1795 р.
Гравюра на міді Франца Габріеля Фісінгера за оригіналом Йозефа Грассі (Fiesinger Franz Gabriel, Joseph Grassi).

після вступу на цю посаду. Велику за розміром і цікаву автолітографію виконано Є.Беляковим^{6*}. Важко уявити, як він міг різати сталевим штихелем по каменю, адже не мав кистей рук.

Різали гравери й на сталі. Прикладів у нашій колекції достатньо. Найцікавішими є витвори англійських майстрів Томаса Райта й Альберта Пейна, які піднесли цю техніку гравірування на досить високий рівень. Тому саме англієць виконував замовлення Києво-Печерської лаври (КПЛ). Сталеві дошки гравера Генрі Робінсона зберігаються в секторі естампів та репродукцій. А.Пейн виконав портрет М.І.Пирогова близько 1860 р., коли видатний хірург був попечителем Київського навчального округу й почесним членом університету^{7*}.

В експозиції чимало прижиттєвих портретів літераторів, акторів, музикантів, художників. Французький літограф Віктор Долле 1845 р. створив портрет російської драматичної актриси О.М.Каратигіної. Томас Наполеон 1836 р. - портрет відомої італійської співачки Марії Феліції Малібран, сестри Поліни Віардо, а їх співвітчизник Адольф Муільрон 1861 р. - портрети Т.Шевченка й П.Куліша.

Між іншим, мало кому відомо, що письменник, історик, чудовий перекладач і фольклорист П.Куліш добре малював. З двох його малюнків-портретів (створених, мабуть, під час запису дум) сліпого кобзаря Андрія Шута та лірника Дмитра Погорілого Л.Жемчужников зробив офорти⁷.

Офортна голка продряпує тонку плівку лаку на поверхні дошки з надзвичайною легкістю й тим

підштовхує майстра до максимальної свободи ліній, до самовиявлення. Характерний для офорта образ завжди перебуває в русі, в процесі. Він може бути навіть незавершеним, але є динамічним, психологічно глибоким.

Саме таким є ще один офортний портрет роботи Л.Жемчужникова. Він написав малюнок під час відвідування України на початку 1850-х р., а награвірував у Парижі між 1858 і 1860 роками. Це останній портрет старця Парфенія, який 17 років був схимником КПЛ.

Чудовим є портрет гравера М.І.Уткіна (мідь, 1845 р.), створений кращим його учнем К.Л.Афанасьєвим з оригіналу відомого російського майстра В.А.Тропініна.

На портреті І.П.Мартоса⁸, відомого скульптора й ректора Академії мистецтв, є напис, який стверджує, що гравюру на міді виконав її учень С.Владимиров з живописного твору О.Г.Варнека. Тільки чотири роки знадобилося десятирічному хлопчині, щоб відмінно закінчити Академію мистецтв. Чи не тому дозволив поважний ректор талановитому учневі М.І.Уткіна зробити свій портрет, бо побачив у підліткові себе, свою долю. Далекого 1764 р. його самого, теж десятирічного, з нікому невідомого українського містечка Ічні, що на Чернігівщині, привезли за тисячу кілометрів до Петербурга навчатися в Академії мистецтв.

Швидко плине час. От і XXI ст. на порозі. Тому все, що зараз маємо, з кожним днем, з кожним роком ставатиме дорожчим. Тож віддамо данину вдячності чудовим майстрам, які залишили слід у різних, складних і яскравих образах своїх сучасників, карбованих талантом.

(Авт. вступ. ст. й сост. Е.А.Мишина). - Л., 1989. - С. 3-9, 84, 94, 102-104, 140-149.

⁴ Лазаревский И. Евграф Петрович Чемесов. - М.; Л.: Ис-во, 1948. - С. 15-19.

⁵ Сапрыкина Н. Г. Коллекция портретов собрания Ф.Ф.Вигеля: Аннотированный каталог. - М., 1980. - С. 76-82, 116.

⁶ Художники народов СССР. Библиографический словарь. : В 4 т. - М.: Ис-во, 1970. - Т. 1. - С. 358.

⁷ Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов 16-19 вв. - СПб., 1895. - С.215-229.

⁸ Скульптор Мартос: Памятник Минину и Пожарскому (Авт. вступ. ст. А. Л. Каганович). - Л., 1964. - С. 5-6.

* Відомостей про цього гравера обмаль: народився 1834 р., закінчив Академію мистецтв (1863), навчався в одного з кращих професорів живопису О.Т.Маркова, літограф.

** 50-річний учень у той час активно підтримував Т.Шевченка в організації недільних шкіл, боровся за розширення можливостей здобуття вищої освіти всіма верствами населення, а не лише дворянами, виступав ініціатором створення університету в Одесі.

¹ Очерки по истории и технике гравюры (Музей изобразительных искусств им.А.С.Пушкина): В 14 т. - М.: Изобразит. ис-во, 1987. - Т. 1. - С.5-9.

² Попов Павло. Матеріали до словника українських граверів. - К., 1926. - С. 30-32.

³ Русский гравированный портрет XVII - начала XIX века. Каталог выставки